

ՀԱՅԱԳԻՏ ԼՈՒԻ ՄԱՐԻԵՍ

LOUIS MARIÈS

ԿԵԱՆՔԸ, ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

Ե Ի Ն Ր Ա

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԿՐԿՆԱԿԻ ԲՆՈՅԹԻ ՄԱՍԻՆ»

ԱՆՏԻՊ ՅՕԴՈՒԱԾԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ*

ՄԱՐԻԵՍԻ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ա. ԱԻԵՏԱՐԱՆ

2. Le Diatessaron à l'origine de la version arménienne (RSR, t. 38, 1952, p. 247-256).

Համաբարբառ Աւեսարանը որպէս հայերէն Աւեսարանի հիմք

Հայերէն Աւեսարանի թարգմանութեան սկզբնաղբիւրի վերաբերեալ Մաքլէրի վերոյիշեալ աշխատութեան եզրակացութիւնը չբաւարարեց բոլոր բանասէրներին. ոմանք հաւատ չընծայեցին նրան և շարունակեցին հետազօտել առաջադրուած խնդիրը, որովհետեւ հայերէն Աւեսարանում նկատուող բազմաթիւ ասորաբանութիւններ և ասորերէն թարգմանութեան հետ իմաստային համապատասխանութիւններ իրենց առկայութեան գիտական բացատրութիւնը գեռեւս չէին ստացել: Բանասէր Մերքը Մաքլէրի եզրակացութիւնը անհամոզիչ էր համարում հենց այդ ասորաբանութիւնների պատճառով (August Merk, Die armenischen Evangelien und ihre Vorlagen) [«Հայերէն Աւեսարանները եւ նրանց սկզբնաղբիւրը», BIBLICA, 1926, էջ 40-72]: «The Harvard Theological Review» հանդէսի չորրորդ համարում (էջ 203-404) 1928ին լոյս տեսած մի հետազօտութեան մէջ կարդում ենք. «Մաքլէրի փաստերը, որով հայերէնին յունարենէն կախում ունենալը կ'ուզէր ցուցնել, իրենց ոյժը կը կորսնցնեն, և մենք արդարացի կերպով կրնանք ընդունիլ ուրիշ աւելի հաւանական տեսութիւն մը, թէ հայկական թարգմանութիւնն ասորականին վրայ հիմնուած է» (Հանդէս Ամսորեայ, 1931, էջ 162):

Մաքլէրի տեսութեան համակարծիք չի եղել նաեւ հայագէտ Սթանիսլաս Լիոնէն՝ Մարիէսի աշակերտը: Մինչ այդ, յօդուածներում նա արաբայայտուել էր ի միջի այլոց: 1950ին Հռոմում լոյս է ընծայուած «Les origines de la version arménienne et le Diatessaron» («Աւեսարանի հայերէն թարգմանութեան աղբիւրները եւ Համաբարբառ Աւեսարանը») աշխատութիւնը՝ նուիրուած հայերէն Աւեսարանի սկզբնաղբիւրի որոշման: Իհարկէ նա ծանօթ է Մաքլէրի գրքին և տեսակէտին, որ մերժում է

* Շարունակութիւն՝ ՍԻՈՆ, 1974, Թ. 1-2, էջ 79:

ներածութեան մէջ: Նա ևս հուսաքել է փաստեր, մանաւանդ նկատի է առել հինգերորդ դարի հայերէն մատենագրութեան մէջ աւետարանական այն մէջբերումները, որոնք տարբերուած են Զօհրապեանի հրատարակութեան բնագրից և նոյնանում կամ մերձենում են Տատիանոսի «Համարարքա աւետարան»ին, որքանով վերջինս յայտնի է բանասիրութեան՝ եփրեմ Ասորու «Մեկնութեան» շնորհիւ («Մեկնութիւն Աւետարանի համաբարբառ, զոր աւարեալ է տառն Եփրեմի Խորհիմ Ասորւոյ», ՍՐԲՈՅՆ ԵՓՐԵՄԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ, հատ. Բ, Վենետիկ, 1836)⁸: Լիոնէն վկայակոչել է նաև Աւետարանների վրացերէն թարգմանութիւնը, որ ժամանակին կատարուել է հայերէնից, և յանգել այն եզրակացութեան, թէ յունարէն բնագրից կատարուած երկրորդ և վերջնական թարգմանութիւնից առաջ Հայաստանում օգտագործուել է Տատիանոսի «Համարարքա աւետարան»ի հայերէն «փութանակի» մի թարգմանութիւն, որի ազդեցութեան տակ մնացել է առանձին չորս Աւետարանների թարգմանութիւնը, որ փաստօրէն առաջինն էր սրանց համար: Այսպիսով միայն կարելի է րացատրել վերջնական թարգմանութեան մէջ նկատուող ասորարանութիւնները և իմաստի տեսակէտից ասորերէն թարգմանութեան հետ համաձայնող տողերը կամ բառերը, որոնք անբացատրելի էին մնում միայն յունարէն սկզբնագրի տեսակէտը ընդունողների համար, ինչպիսին էր Մաքլէրը: Այդպիսով Լիոնէն մերժեց վերջինիս կարծիքը: Նրա և ուրիշների պաշտպանած տեսակէտն այժմ սկսում է միակ ընդունելին դառնալ հայագիտութեան մէջ:

Ինչպէս Մաքլէրի աշխատութիւնը 1920 ին, Մարիէսը գրախօսել է նաև Լիոնէի գիրքը, մատենախօսականը վերնագրելով «Համարարքա Աւետարանը որպէս հայերէն Աւետարանի հիմք» կամ «Աւետարանի հայերէն թարգմանութեան հիմք», որ ինքնին շատ բան է ասում: Նա անվերապահօրէն և առանց դիտողութեան կողմնակից է նոր տեսակէտին: Բայց 1946 ին, հատորիս վերջում բնագրով և հայերէն թարգմանութեամբ առաջին անգամ հրատարակուող անտիպ յօդուածում նա գրել է. «Յուլևարէն բնագրերն են ընկած Աւետարանների երկրորդ՝ վերջնական թարգմանութեան հիմքում, որ ունենք հայերէն Աստուածաշնչի մէջ: Լիոնէ և Էօսապլեան վարդապետների տեսակէտից, որ նոյնպէս Բաումշտարկինն է, թէ նախ կատարուել է հայերէն մի առաջին թարգմանութիւն ասորերէնից, ոչնչով չի փոխուած Ֆրեդերիք Մաքլէրի դրոյթը, որով թարգմանութիւնն ամբողջովին վերանայուել է յունարէն օրինակների հիման վրայ»: Սակայն տեսանք, որ Մաքլէրի դրոյթի համաձայն սկզբից ևեթ եղել է սոսկ յուլևարէնից կատարուած հայերէն թարգմանութիւն:

Մարիէսի հետեւեալ յօդուածը մի գրախօսութիւն է հենց Տատիանոսի «Համարարքա աւետարան»ի հայերէն հին թարգմանութեան հրատարակութեան մասին, ուր ներածութեան մէջ ասուած է, թէ Համարարքաուր իր դրոյշն է գրել Աւետարանների առորական, հայկական և վրացական հին թարգմանութիւնների վրայ:

⁸ Բանասիրական առատ գրականութիւն կայ Տատիանոսի «Համարարքա աւետարան»ի և նրա հայերէն հին թարգմանութեան մասին. տե՛ս Բ. Ա. Անասեան, Հայ համաբարբառային գրականութիւնը եւ հայ մատենագրութեան համաբարբառը (Էջմիածին, 1971 և 1972):

3. Pour l'étude du Diatessaron (RSR, t. 44, 1956, 228-233).

Համարարքառ Աւետարանի ուսումնասիրութեան համար

Տառիանոսի «Համարարքառ աւետարան»ի բնագիրն ուղղակի յայտնի չէ բանասիրութեան. նրա մասին գաղափար ենք կազմում մամանակին կատարուած մէջբերումներից և եփրեմ Ասորու «Մեկնութեան» պահպանուած հայերէն հին թարգմանութիւնից. ասորիքէն բնագիրը դեռ յայտնաբերուած չէ:

Հայագէտ Հայր Լուի Լըլուարը 1953ին հրատարակեց եփրեմ Ասորու «Մեկնութեան» հայերէն թարգմանութեան բազմաթիւ բնագիրը. 1954ին՝ իր կատարած լատիներէն թարգմանութիւնը «Commentaire de l'Évangile concordant» («Մեկնութիւն Համարարքառ աւետարան»ի) բնագիր-հանուր խորագրով: Այս արժէքաւոր երկու գրքերը օգտակար են Աւետարանի ուսումնասիրութեան և հայ հին մատենագրութեան համար, ինչպէս հայերէն սրեւ բնագրի գիտական հրատարակութիւն:

1956ին լոյս տեսած գրախօսութեան մէջ Մարիէսը գնահատեց կատարուած աշխատանքը: Նա, ինչպէս Լըլուարը, ընդգծեց «Մեկնութեան» հայերէն թարգմանութեան բացառիկ կարեւորութիւնը այնքանով, որ ասորիքէն բնագիրը յայտնաբերուած չէ. երկու ձեռագրերում պահպանուած հայերէն հին թարգմանութիւնը, որ ըստ երևոյթի հինգերորդ դարից է, բնագրի այժ է ստանում:

Նախ՝ հայերէն թարգմանութեան բնագրի հրատարակութեան մասին:

Հետեւելով հրատարակչի ներածութեան՝ Մարիէսը մատենագիտական տեղեկութիւններ է տուել թարգմանութեան ձեռագրերի և առաջին հրատարակութեան մասին: Վենետիկեան Մխիթարեանները 1835ին, իրենց թիւ 312 ձեռագրից հրատարակել են հայերէն թարգմանութիւնը: Յաջորդ տարին Մագրասից օտացել են «Մեկնութեան» մի ուրիշ ձեռագիր, որից Հ. Յովհ. Աւգերեանը կատարել է լատիներէն առաջին թարգմանութիւնը, առանց գիտական հիմունքների օգտուելով նաև ապագիր բնագրից: Բնական է, որ այդպիսի թարգմանութիւնից չէին կորոզ փտահօրէն օգտուել Աւետարանի բնագիրն ուսումնասիրող եւրոպացի բանասէրները: Աւելի լաւ վիճակում չէին նաև հայագէտները, քանի որ չկար «Մեկնութեան» հայերէն թարգմանութեան երկու ձեռագրերի հիման վրայ կատարուած գիտական հրատարակութիւնը: Ահա այս կրկնակի թերին լրացրել է Լըլուարը բնագրի բազմաթիւ և լատիներէն նոր թարգմանութեան հրատարակութեամբ, որոնք, ըստ Մարիէսի, լաւ աշխատանքի արդիւնք են, անկախ մի քանի թերութիւններից. ահա գրանք:

Մարիէսը, խստապահանջ բանասէր, ցանկացել է, որ գրչագրական և հնագրադիտական մանրամասն տեղեկութիւններ տրուէին հայերէն երկու ձեռագրերի մասին, և հաղորդուէր նրանց բովանդակութիւնը: Եւրոպականացիների ֆրանսերէն թարգմանութեան կից պէտք է հրատարակուէին նաև բնագրերը, որով կարելի էր անմիջապէս համոզուել, որ երկու ձեռագրերը ընդօրինակուած են միեւնոյն մայր ձեռագրից:

Յանկայի էր նաև, որ հայերէն բնագրի հրատարակութեան մէջ նշուէին ձեռագրերի էջերը (ինչպէս Մարիէսի հրատարակած հայերէն բնագրերում):

Հայերէնը բնագրի հրատարակութեան համար Լըլուարը հիմք է ընդունել մէկ ձեռագիր, երկրորդի ընթերցումները գնելով տողատակում, յաճախ նշելով լաւագոյն տարբերակը: Ուստի հրատարակութիւնը մոտամբ է քննական. ընթերցողը կամ սւսումնասիրողը ստիպւած է ընդհատել ընթերցումը և ծանօթանալ այլ ընթերցումներին:

«Մեկնութեան» լատիններէն թարգմանութեան մէջ, ըստ Մարիէսի, հաւատարմութեամբ արտայայտուած է հայերէն բնագիրը: Թարգմանիչը ճիշտ է վարուել լատինական դասական ոճը յաճախ գոհելով բնագրի, մանաւանդ Աւետարանի մէջըրբութիւնների ճիշտ թարգմանութեան, ինչ որ չէր արել Յովհ. Աւգերեանը: Պէտք է ընդունել, որ Լըլուարը մեծապէս օգտուել է լատիններէն առաջին թարգմանութիւնից:

Մարիէսն այն ժամանակ արդէն փորձուած հայագէտ և թարգմանիչ էր. անձամբ պատրաստել էր հայերէն բնագրերի հրատարակութիւններ և Ֆրանսերէն ու լատիններէն թարգմանութիւններ: Ուստի նրա գրական գնահատականից յետոյ կարելի է վստահարար օգտուել Լըլուարի արժէքաւոր հրատարակութիւնից և լատիններէն թարգմանութիւնից:

Հայերէն Աւետարանի հետ է կապուած նաև Մարիէսի հետեւող յօդուածը:

4. *Un commentaire sur l'Évangile de saint Jean*, rédigé en arabe (circa 840) par Nonnos (Nana) de Nisibe, conservé dans une traduction arménienne (circa 856) (REA, t. 1, 1921, 273-296).

Նոնոսի Ասորաց վարդապետի Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանի. շարադրուած է արաբերէն (շ. 840 թ.), պահպանուած է հայերէն թարգմանութեամբ (շ. 856 թ.)⁹:

«Մեկնութեան» և նրա հեղինակի շուրջ առաջացել են պատմական, բանասիրական և այլ խնդիրներ, որ մի յօդուածում կարելի չէր լուծել. ուստի Մարիէսը բաւարարուել է դրանց մասին լսի զաղափար տալով. անդրադարձել է «Մեկնութեան» Հ. Ք. Զրաքեանի հրատարակութեան, ներածութեան և այլն:

«Մեկնութեան» հեղինակի անունը յայտնի է «Նանոս, Նոնոս, Նոնա» ասորական, «Նոննոս» յունական և «Յովհաննէս» հայկական ձևերով: Նա անտարակոյս Նանա Նիսիբեցին է, ինչպէս ենթադրել են Ք. Զրաքեանը և Մառը: Մարիէսը համառօտ պատմել է նրա կենսագրութիւնը և «Մեկնութեան» հայերէն թարգմանութեան հանգամանքները:

«Հայոց իշխանաց իշխան» Բագարատ Բագրատունու խնդրանքով, հեղինակը «Մեկնութիւնը» շարադրել է արաբերէն լեզուով, շուրջ 840ին: Անյայտ մի հայ թարգմանիչ այն սկսել է հայերէն թարգմանել Բագարատի եղբայր Սմբատ Բագրատունու պատուէրով: Սակայն Նանայի գերութեան հետեւանքով այն ընդհատուել է, շարունակուել Մարիամ Բագրատունու խնդրանքով և աւարտուել շուրջ 856ին: Մարիէսը մերժել է անգլիացի հայագէտ Կոնրիբրի կարծիքը, թէ «Մեկնութիւնը» երկու անգամ է հայերէն թարգմանուել: Հետագայում հեղինակը ազատուել է գերութիւնից և մասնակցել Շիրակաւանի եկեղեցական ժողովին:

«Մեկնութիւնը» շարադրելուց առաջ հեղինակը Հայաստանում հաւանաբար դաւանաբանական բանավէճ է ունեցել Եպիկուրոսյ աստուա-

⁹ «Թանգարան հայկական հին և նոր գրչութեան» մատենաշարում, է. Վեհեաթի, 1921, էջ 13-147, հրատ. Ք. Զրաքեան:

ծառան հպիսկոպոսի հետ: Մարիէսը փորձել է բանավէճի տարեթիւը որոշել պատմական փաստերից ելնելով: հպիսկոպոսի ինքնութեան հարցում հակադրուել է Ք. Չրաքեանին և Մառին, որոնք նրան նայնացրել են իւրայի քաղկեդոնական հպիսկոպոս Թէոդորոս Աբու կարայի հետ: Մարիէսը յետոյ համոզուել է, որ ինքը սխալուել է այս հարցում, և յայտարարել է յատուկ գիտողութեան մէջ¹⁰:

Ք. Չրաքեանի հետ Մարիէսը համակարծիք է, որ Նանայի «Մեկնութեան» մէջ արտայայտուած աստուածաբանական տեսութիւնը համընկնում է Շիրակաւանի եկեղեցական ժողովի կանոնների հետ:

Յօդուածի վերջում նա անդրադարձել է Ք. Չրաքեանի հրատարակութեան: Այն քննական չէ և չի կարող բաւարարել գիտական բանասիրութեան պահանջները: Չեռադրերը նկարագրուած չեն, ձեռագրական այլընթացուածները բացակայում են, արուած չեն աստուածաբանական և պատմական մեկնաբանութիւններ, նշուած չեն Նանայի յայտնի աղբիւրները: Այս բոլորն անհրաժեշտ է, եթէ նկատի առնենք Նանայի «Մեկնութեան» կարեւորութիւնը աստուածաբանութեան պատմութեան համար: Հրատարակիչը շատ համառօտ է խօսել «Մեկնութեան» մէջ ընդմիջարկուած ճառերի կամ «յարդորների» մասին. բոլորն էլ արդեօք եկամո՞ւտ են. նրանց մէջ հաւանարար թաքնուած են հայ թարգմանչի որոշ տեղեկութիւններ ժամանակի հայոց եկեղեցու մասին: Թերևս կան նաև ուրիշ օտարամուտ հատուածներ, որ հրատարակիչը մանրամասն չի քննարկել: Այս բոլորը կարեւոր է հայ մատենագրութեան և հայոց եկեղեցու պատմութեան համար:

Ն. Ակրինեանն իր «Թէոդորոս Ապիկուռա և Նանա Ասորի Հայաստանի մէջ և Նանայի Յովհաննու մեկնութեան հայերէն թարգմանութիւնը» յօդուածում¹¹ անդրադառնալով Մարիէսին՝ գրել է. «Հ. Ք. Չրաքեան՝ Նանայի մեկնութեան հրատարակութեան ներածութեան մէջ և Լ. Մարիէս այս հրատարակութեան քննադատութեան առթիւ մանրամասն ծանրացած են այս կրկին խնդիրներու (Նանայի՝ Միջագետքից Հայաստան դալու և Թէոդորոս Ապիկուռայի հետ բանավէճելու. Մ. Մ.) չօրըջը. ջանալով լուսարանել ընդարձակ գծերով: Անոնք չեն անդրադարձած մեկնութեան յառաջարանին մէջ տեղի ունեցած խմբագրման մը և չեն օգտուած այս նիւթի վերաբերեալ մատչելի աղբիւրներէն, որոնք կը լուսաւորեն կարգ մը մթառութիւններ»¹²:

5. Epikoura = Aboukara (FEA, t. I, 1921, 439-441).

Եպիկուռա = Աբուկարա

Այս գիտողութեան մէջ, որ նախորդ յօդուածի լրացումը կտրելի է համարել, Մարիէսը իրաւունք է տալիս Ք. Չրաքեանին և Մառին, որոնք Նանայի հակառակորդ Եպիկուռա հպիսկոպոսը նայնացրել են իւրայի հպիսկոպոս Թէոդորոս Աբու կարայի հետ: Նրա սխալը արաբերէն չիմանալու հետեանք է: Նա օրինակներով ցոյց է տուել, որ միջնադարում արաբերէնի զ հնչիւնը հայերէն տառադարձուել է կ տա-

¹⁰ Տե՛ս ասորի թիւ 5:

¹¹ Հանդէս Ամսօրեայ, 1922, թ. 4-5, էջ 194-205, թ. 6-7, էջ 357, թ. 8-9, էջ 418:

¹² Նոյն տեղում, էջ 194:

ռով, իսկ պ գիրն այն ժամանակ ձայնեղ էր արտասանւում արեմեան բարբառներում:

6. Le meilleur exemplaire de la version arménienne des Évangiles (RSR, t. 12, 1922, 69-72).

Աւետարանների հայերէն քաղաքացւորական լաւագոյն օրինակը

1920 թուականի աշնանը հայագէտ Ֆրեդերիք Մաքլէրը մեծահարուստ Լեւոն Մանթաշեանի տառատաձեւութեան շնորհիւ լոյս է բնծայել այն ժամանակ էջմիածնի մատենադարանի թ. 229, այժմ Երեւանի Մատենադարանի թ. 2374 քառաւետարան հայերէն ձեռագրի անթերի լուսապատճէնում¹³, որ ձեռագրի կէս չափերն ունի, սակայն լրիւ բնթեւեւի է և հնարաւորութիւն է բնթեւեւում ուսումնասիրելու բնագիրը: Զեռագիրն ընդօրինակուած է 989 ին: Այս հոյակապ հրատարակութիւնը գնահատելիս Մարիէսը վեր է հանել հին հայերէնի ուսումնասիրութեան, հայկական մանրանկարչութեան և գրչագրութեան արուեստի տեսակէտից այս ձեռագրի ունեցած բացառիկ նշանակութիւնը:

Մաքլէրը ձեռագիրը լուսանկարել է էջմիածնում 1909 ին: Տպագրութիւնը սկսւելու էր 1914 յուլիսի վերջերին, և հրատարակութիւնը ձօնաւելու էր այրուքների գիւտի և հայերէն տառջին գրքի տպագրութեան դարաշրջաններին, սակայն պատերազմը խանգարել է տպագրութեան գործը:

Էջմիածնի մատենադարանում 1903 ին աշխատելիս, հայագէտ Անթուան Մեյէն նկատել էր գրարարի ուսումնասիրութեան և հայկական բանասիրութեան համար այս ձեռագրի ունեցած կարեւորութիւնը և իր մի յօդուածում¹⁴ ցանկութիւն էր յայտնել, որ այն հրատարակուէր լուսատիպ պատճէնումով:

Գր. Խալաթեանը 1899 ին Մոսկուայում հրատարակել էր Լազարեան ձեռարանի յայտնի քառաւետարանը: Թէև այն ընդօրինակուել է 887 ին, սակայն ըստ բանասէրների կարծիքի նրա բնագիրը խիստ ազաւաղուած է, ինչպէս Մաքլէրը հայերէն Աւետարանին նուիրուած աշխատութեան մէջ առել է մի քանի փոփոխութիւն (տե՛ս վերեւում թիւ 1):

Էջմիածնի ձեռագիրը գրչագրուած է բոլորգիր երկաթագրով և անշուշտ կը հետաքրքրի նաագրագէտին:

Հայոց լեզուի պատմութեան համար շատ կարեւոր են ձեռագրի ուղղագրական յատկանիշները, որոնցից մի քանիսը նշել է Մաքլէրը հրատարակութեան ներածութեան մէջ: Դրանք տարբերուած են մի շարք ձեռագրերի, մանաւանդ տպագիրների ուղղագրութիւնից. օրինակ՝ անցեալ անկատարի յոգնակի տառջին դէմքի վերջաւորութիւնը գրուած է -եաֆ (փոխանակ -եաֆ), յոգնակի երրորդինը՝ -եիկ (փոխանակ -եիկ) և այլն: Զեռագրի գրչութիւնը մինչև օրս ուսումնասիրուած չէ:

Ուսումնասիրութեան արժանի են նաև ձեռագրում գործածուած շեշտագրական նշանները, որոնց մասամբ անգրադարձել է Մեյէն իր «De quelques évangélistes arméniens accentués» («Շեշտագրուած հայերէն մի քանի աւետարանագրքերի մասին») յօդուածում: Մարիէսը համադ-

¹³ L'Évangile arménien. Édition phototypique du manuscrit No. 229 de la Bibliothèque d'Étchmiadzin publiée sous les auspices de M. Léon Mantacheff, par Frédéric Macler. Paris, P. Geuthner, 1920.

¹⁴ Observations sur la graphie de quelques anciens manuscrits de l'Évangile arménien (Journal Asiatique, 1903, II, 487-507).

աւած է, որ մանրագնին սուսեմնասիրութիւնը կարող է նոր և արժէքաւոր մանրամասնութիւններ աւելացնել Մեյէի ձեռք բերած արդիւնքներին:

Աւետարանների մի շարք հայերէն ձեռագրերի և հրատարակութիւնների հետ համեմատած՝ այս ձեռագրում կան բնագրային հիմնական տարբերակներ, որոնցով պէտք է հետաքրքրուի բանասիրութիւնը: Ըստ Մեյէի և Մարիէսի կարծիքի, հենց դրանց շնորհիւ այս քառաւեարանը հայերէն Աւետարանի լաւագոյն ձեռագիրն է:

Մեր ներկայացրածներից բացի, Մարիէսն Աւետարանների հայերէն թարգմանութեան մասին ուրիշ յօդուած չի գրել: Այժմ անցնենք հայ հին մատենագրութեան ընդհանուր ակնարկին:

Բ. ՀԱՅ ՀԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՆՈՒՐԿ

L'arménien classique pour lui-même (ROC, t. 25, fasc. 3-4, 378-399).

Գասակյան հայերեկն իբրեւ այդպիսին

Սա առաջին բաց դասախօսութիւնն է, որով Մարիէսը լինութիւն կաթողիք՝ համալսարանում 1926ի նոյեմբերի 8ից սկսել է դասընթացը:

Նախ ընդհանրապէս նկարագրել է, հնդեքսական լեզուների համեմատութեամբ, հին հայերէնի հնչիւնական համակարգը և նոխապատմական վիճակը, մեր թուականութիւնից առաջ Հայաստանում հայերէն խօսողները պատմական հանգամանքները: Հինգերորդ դարը ներկայացրել է որպէս հայ թարգմանական և ինքնուրոյն գրականութեան ծաղկման շրջան: Որոշ ֆրանսիացի հայագէտների, այդ թւում և իր առարկութիւնների դէմ բանավիճելով՝ փաստերով պաշտպանել է հայերէն գրերի գիւտի հինգերորդ դարում կատարուած լինելու պատմական տեսակէտը: Նրա փաստերից մէկն այն է, որ Եզնիկ կողբացին իր երկր գրել է 430ական թուականներին, քանի որ չի ակնարկուած Քաղկեդոնի ժողովը:

Մարիէսը ժխտել է մեր թուականութիւնից առաջ հայաստան հայ գրականութեան գոյութիւնը: Ինչպէս գիտենք, այս տեսակէտը երևանում զուգահեռ ունի պաշտպաններ, ինչպէս պատմաբան և բանասէր Աշոտ Արրահամեանը:

Մեր առաջին թարգմանիչների մասին Մարիէսը գրել է. «Առաջին թարգմանիչները հրաշալիօրէն օժտուած են կղել խելքով, ձեռնութեամբ և իրականութեան շարժարեւելու ձիրքով»:

Նա աշխատել է բնութագրել հին հայերէնը, սակայն բնութենելով, որ հնարաւոր չէ այն լրիւ բնորոշել լոկ լեզուական համեմատութեամբ, քանի որ այն իր տեսակի մէջ կզտի է, չունի հնդեքսական քոյր լեզու: Աւելի լաւ կարելի է այն բնորոշել բանասիրական տեսակէտից՝ կաղմելով այն կարեւոր երկերի մատենագիտական ցանկը, որոնք թարգմանուած կամ գրուած են գասական հայերէնով: Եւ բոտ այժմ մատենագիտական տեղեկութիւններով ներկայացրել է հայ հին մատենագրութեան գլխաւոր երկերը:

Մարիէսն ընդունել է գասական հայերէնի գիւտը, որ կատարել են Վիննայի Միխիլարեան գիտնականներ, իր շորս գասերով: Ընդգծել է հայերէնի երկու առանձնայատկութիւն. նախ՝ գրի է առնուել սկիւտ-

կան տարբերակներով, երկրորդ՝ զոնե գրերի գիւտի առաջին շրջանում եղել է թարգմանական լեզու:

Իբրեւ հեղեցու լեզու, հին հայերէնը արեւելեան այն լեզուներից է, որոնցով խօսող ժողովուրդները ստեղծել են իրենց տարբերակները և դրանով իսկ տարբերակել եւրոպական ժողովուրդներից, որոնք լատիններէն են դարձրել իրենց հեղեցու լեզուն:

Դասախօսութեան շարունակութեան մէջ Մարիէն ուրուագծել է հայերէնի անցած ուղին Ե-ժԹ դարերում, կանգ առնելով յաւարան հայերէնի, բարբառների, միջնագարեան հայերէնի և հայոց լեզուի կրած օտար ազդեցութիւնների վրայ:

Դասական հայերէնի և նրա շարունակութիւնը հանդիսացող աշտխարհաբար գրական լեզուի պատմական համառօտ ակնարկից յետոյ, Մարիէսը նշել է իր դասաւանդման նպատակը, ուշադրութիւն է հրաւիրել հայ մատենագրութեան բերած և բերելիք նպաստին հեղեցական բանասիրութեանը՝ Աստուածաշնչի ուսումնասիրութեանը, հայրաբանութեանը և սրբերի վարքագրութեանը: Մանաւանդ վերջիններեւ համար հայ գրականութիւնը նայնքան կարեւոր է, որքան ասորականը: Յատկապէս հայրաբանական և փիլիսոփայական մի քանի գրութեանը, օրինակ՝ Փիլոնի, Եփրեմի, Եւսեբիոսի, Եւագրոս Պոնտացու և ուրիշների որոշ երկեր պահպանուել են միայն հին հայերէն թարգմանութեամբ: Ուստի դրանցից օգտուելու համար, բացի փիլիսոփայական և աստուածաբանական պատրաստութիւնից, անհրաժեշտ են նաև հայերէնի լուրջ գիտելիքներ (ինչպէս, աւելացնենք, ունէր ինքը՝ Մարիէսը): Մի քիչ գրաբար իմանալով՝ չի կարելի ճիշտ մեկնաբանել գրաբար բնագիրը, ճիշտ որոշել գրութեան կամ հայերէն թարգմանութեան թուականը, ինչպէս այդ սխալը գործել է, գրում է Մարիէսը, Կոնիքիբը:

«Էնսթիթիւ կաթոլիք» համալսարանում գրաբարի դասաւանդումը լսկ հայագիտական նպատակներ չի հետապնդել և չի հետապնդում, հիմնականում այնանց հայագէտներ չեն պատրաստում: Նոյնը պէտք է իմանալ, ի միջի այլոց, նաև այնանց ուսուցանող արեւելեան միւս լեզուների մօտին. «Այդ լեզուներից իւրաքանչիւրը կարեւոր է կա՛մ յաւարան արշաւանքներին նախորդող ժամանակաշրջանի Արեւելքի պատմութեանն իրազեկ դառնալու, կա՛մ սուրբգրական բանասիրութեան և բնագրագիտութեան, կա՛մ հին հեղեցու, արեւելեան հեղեցիների և նրանց հաստատութիւնների պատմութեան համար»¹⁵: Ներածական դասախօսութեան վերջում Մարիէսը ուսանողներին կոչ է արել գրաբար սովորել հիմնովին. «Հայերէն բնագիրը ոչ հայագիտական նպատակներով օգտագործելուց առաջ պէտք է համբերութեամբ հայերէն սովորել որպէս առանձին լեզու և նախ սովորել ամբողջ գրական լեզուի հիմք դասական հայերէնը ... դասական հայերէնն իբրեւ այդպիսին»:

Երուսաղեմ
(Շարունակելի)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

¹⁵ E. Tisserant. Mémorial du Cinquantenaire, Préface (1914-1964), Paris, 1964, p. 9.